

A nagyvállalatok a (politikai) kapitalizmusban

Voszka Éva: A dinoszauruszok esélyei

Pénzügykutató Rt. és a Perfekt Pénzügyi Szakoktató és Kiadó Rt. közös kiadása, Budapest, 1997, 392 oldal

Ritka ünnepi esemény ma Magyarországon egy szakkönyv megjelenése. Az évi 16-17 ezerre tehető új cím többsége a szórakoztató és szépirodalom vagy a „hogyan tegyük ezt meg amazt” műfajába tartozik. A tudományos igényű könyvkiadásban egyoldalú túlsúlyra jutott a fenti „fősodort” idéző műfaj. Van tehát tankönyv – a rabul ejtett olvasóközönségnek –, emlékirat, „hogyan legyünk könnyen, gyorsan gazdagok” műfajú írás, fordítási és számviteli segédlet, adó- és üzemgazdasági tanácsadó meg cikkgyűjtemény egybe kötve, s még ki tudja hányféle, inkább buzdító, mint tényfeltáró, inkább színes, mint fontos írásmű. E sivárságon enyhít Voszka Éva elmúlt év végén közreadott kötete, ami *egy téma egy szempont szerinti előadása*, vagyis monográfia, magyarul *valódi könyv*. A szerző – kiadója szerint már elfogyott – ötödik monográfiájában egy szerteágazó kutatás eredményeit foglalja össze sajátos szerkezetben, alapul véve 57 esettanulmányt (felsorolásukat lásd a 199–201. oldalon), valamint Major Iván mérlegelemzését (lásd a kötet függelékét). A könyv végén a szerző forrásértékű információkat közöl a vállalatok tulajdonosi-szervezeti változásairól.

Voszka Éva az igen változékony magyar szellemi élet kevés számú stabil tagjának egyike, mind témaválasztása, mind módszere tekintetében. Ez a kötet is az állam és a vállalatok viszonyáról szól. Ezúttal az 1972. novemberi ellenreformlépések keretében kiemelt – s akkoriban a magyar ipar felét adó – nagyvállalatok negyedszázados életútját elemzi. Ez egyfelől önmagában is dicséretes gazdaságtörténeti teljesítmény (mutatja, hogy nemcsak ökonometriai úton végezhető empirikus gazdaságelemzés). Másfelől az állam és legnagyobb vállalatai közti kapcsolatoknak az elmúlt évtizedre összpontosító bemutatása fontos hozzájárulás az arról szóló – több társadalomtudományban is párhuzamosan folyó – vitához, hogy *a rendszerváltozás pusztán a korábbi hatalmi helyzetek tőkésítését jelentette-e*, avagy ennél mélyebb átrendeződések történtek, legalábbis Magyarországon. E tekintetben a kötet címe kissé téves irányba viheti az óvatlan olvasót, hisz a jövőbeli kiútról és/vagy normatív megközelítésekről a szerző tudatosan nem szól. A szigorúan tudományos tárgyalásmód szabályait követve, a szerző több helyütt világosan rámutat a módszeréből adódó korlátokra és a következtetések általánosításának lehetőségére, illetve ennek hiányára is (*első és hetedik fejezet*). Végig világos, mikor miről szól és milyen érvénnyel, ami a szerteágazó téma miatt jelentős erény.

Egy kéziratban ezer oldal körüli írás főbb megállapításait összegzően ismertetni lehetetlenség, főleg ha egyik fő értékének épp a tényleírást tekintjük. A következőkben ezért néhány, általánosabb érvényű megállapítás kiemelésére kell szorítkoznunk. Az *első két fejezet* bemutatja: a 49 nagyvállalat kiemelése önkényes volt, hiszen sem akkor, sem később nem mutatkozott lényegi közösség e vállalatok életpályáján, az egyiknek sikerült, a másiknak nem (a talpon maradás, a privatizálódás, az egyben maradás stb.). A *harmadik fejezet* bemutatja, hogy versenypiacot Magyarországon szinte kizárólag az importliberalizálás teremtett. Ez engedte be a veszélyes versenytársakat, ez rendítette meg a korábbi biztos piaci helyzetet, ez még a KGST-melegház megszűnténél is jobban sokkolta Voszka dinóit (például 166–174. o.). A szerző meggyőzően igazolja, hogy *a nyolcvan-*

nas évek második felének reformlépései már nem a régi rendszert olajozták, hanem távolodtak tőle, s túlmutattak rajta. A negyedik fejezet lerombolja a spontán privatizáció népszerű, de értelmetlen fogalmát. Mint bemutatja (például 42–43. és 56. o.) az 1988–1989. évi átalakulások állandó állami bábáskodással történtek, viszont új tőke és valódi magántulajdonos nemigen mutatkozott (57–58. o.). Így azután az ebben élenjárók közt gyakoribb volt a kudarc, mint akár az államon csüggő „konzervatív” cégek, akár a piaci megoldásokba menekülők között. Az állami sürgés-forgás 1988–1992 között is *minden* nagy ügyet meghatározóan formált (72. és 81. o.).

Az ötödik fejezet szembeszáll azzal a közkeletű nézettel, ami a kormányzati privatizációs politika hiányát és/vagy erőtlenségét rendre elmarasztalja (a legkülönbözőbb értékrendek és érdekefoglaltságok mentén). Amikor és amely cégek esetében ugyanis éppen volt „privatizációs politika”, abból az önkényeskedés, a vevő elbizonytalanítása, ezekből pedig mind a bevételi mutatók, mind az egyéb értékesítési feltételek lerontása adódott (83–84. o.). Ez nem véletlen: a *tulajdonosi és a közhatalmi funkciók keveredése miatt* az államnak *akkor sem lehet világos és egyértelmű célrendszere*, ha egyetlen párt és egyetlen intézmény képviselné, más érdekbefolyásolás pedig egyáltalán nem lenne (86–87. és 95–98. o.). Éppen ezért (is) 1990 nem jelentett választóvonalat a tulajdonosi és vállalati átalakulások tekintetében (103. o.), azt inkább az 1992. évi – tervgazdasági jellegű – félfordulat hozta meg. A szerző ugyanitt 1994-ről is kimondja: ez sem volt határkő, hisz sem az egyedi elbánásokat kiiktató liberális megoldások, sem az ódivatú osztozkodási nem vált meghatározóvá, és nem vált azzá az 1995. évi privatizációs törvény nyomán sem. Az egykor kiemelt cégekre 1990–1995 között legalább 220 milliárd forintot fordítottak (106. o.), bár ebben (is) lehet a rejtett, a folyó központi kiadások között meg nem jelenő formák térnyerése miatt számszaki (nagy nagyságrendi) bizonytalanság. A pénz kiosztásában a hagyományok szerint az erősebb kutya elve volt az egyetlen stratégiai szempont. Az alkufolyamat elemzése (111–112. o.) empirikus oldalról *nem igazolja* azokat a felvetéseket (a szerző David Starkot és Szalai Erzsébetet említi), amelyek *a régi alkucsatornák visszaépülését* modellezték. Ez sem a szereplőkre és személyes/intézményi kapcsolatokra, sem eszközeikre, sem az alku mechanizmusára nézve nem tekinthető a régi lényeg újmódi összerakásának.

A hatodik fejezet négy fő magatartási csoportba sorolja a nagyvállalatokat: a sodródók, a konzervatívok, a szerkezeti megújulók/decentralizálók és a piaci útra lépők. Azt a meglepő eredményt, hogy épp a harmadik csoport bizonyult a legsikertelenebbnek, a szerző azzal magyarázza (126., majd 184. o.), hogy a társaságokra bomlást az 1987–1988-ban már megrendült helyzetű cégek szorgalmazták. Az ő erejüket viszont teljesen felemésztette az átszervezés, és más – konvencionális – versenyképesség-javító lépésekre már nem futotta energiájuk, és külső tőkéhez se jutottak.

Érdekesen mutatja be Voszka Éva a *lobbyszás három fő terepét*: a piacvédelmet, az állami megrendeléseket és a kedvezőbb egyedi elbánás kijárását, amit *módszerként* a nyilvánossághoz való fordulás, a nagykövetek mozgósítása és a kormányzattal való „párbeszéd” egészíti ki (146–147. o.). Ennek bizony már nem sok köze van a hetvenes évek zárt ajtóik mögötti alkuihoz, ahol főleg *folyó* termelési támogatást és árkiegészítést – illetve *mentességet* – lehetett megszerezni.

A kötet több érdekes módszertani eredményre is jut. Ezek egyike az, hogy a gyakorlatban *a puha, számszerűsíthetetlen mutatók* – így a vállalati hagyomány és a vezetői kreativitás vagy annak hiánya – összehatásukban *erősebbek* lehetnek a vállalati tevékenységet minősítő szokásos üzemgazdasági mutatóknál (158. o.). Épp ezért a tulajdonosváltás nem elégséges feltétele volt a sikeres piaci alkalmazkodásnak. Másodszer a szerző bemutatja, hogy *a felszámolás nem pusztán megsemmisítés*, hanem a magánkézbe adás/vétel és az eredeti tőkefelhalmozás fontos forrása volt és maradt (159–160. o.). Ennek a fő oka a

bürokratikus kötöttségek hiánya és az erős érdektelenség, ami a vagyonvédelmet a felszámoló számára létkérdéssé teszi. Végül Voszka arra is rámutat, hogy 1988–1992 között *Magyarországon is nagyobbak látszott a magántulajdon* térnyerése, mint az valójában volt, hiszen az új tulajdonos gyakorta egy állami bank volt. 1993-ra azonban már az „öslények” esetében is 63 százalék volt a valódi magánosok tulajdoni részaránya (181–182. o.).

A kötet végén (190–193. o.) a szerző sajátos kétfrontos harcot vív a korai tranzitológiából ittragadt elterjedt tévképzetekkel. *Egyfelől* bemutatja, hogy 15-20 fő feletti üzemméret esetén a többek által követelt személyes tulajdonlás – és így a népi kapitalizmus is – gyakorlatilag fikció. *Másfelől* a részvénytársaság és más osztott és intézményesült tulajdoni formák hálózata *nem vegyes tulajdon*. Ezt mutatja, hogy az ekképp birtokolt magáncégek menedzsereinek reálönállósága – főleg pénzügyi és kereskedelmi kérdésekben – ma kisebb, mint az 1968-as tervek vagy az 1988–1989. évi tények alapján szokásosnak vélték. Épp ezért nehezen érthető a hazai fejlődés korporativista értelmezése irányába tett engedménye (174. o.).

A legújabb Voszka-kötet nemzetközi jelentőségét jól mutatja az a következtetése (187–188. o.): *Magyarországon nem vált jellemzővé a régi menedzserek nagyvállalati tulajdonossá válása*. Inkább csak kis kft.-kben és bizonyos értékpapír-befektetésekben képviselték magukat, a gazdaság „parancsnoki” posztjait viszont mára már elvesztették. Ez bizony *alapvető különbség* az orosz, cseh, szlovák, román vagy szerb és horvát viszonyokat leíró *politikai kapitalizmus képével szemben*. S bár Szelényi Iván hasonló irányú következtetéseit a szerző nem használja tétele igazolására (ahogy Szelényi sem támaszkodik Voszka kutatásainak korábban hozzáférhetővé vált előzményeire), az eltérő módszerei, kiindulóponti elemzések egybevágó eredménye jó jel. A természettudományban bizonyításnak tekintenek.

Csaba László